

domovinske sredine, običaja nisu samo signum ograničenog povratka, već, ako se sagledaju u kontekstu cijelog ovog pjesništva, oni znače simbole iskonskog zajedništva u kojem egzistencija ima svoj svijet kao vječno zadanu strukturu. Međutim, u silovitosti Toljeva ustrajavanja na bivšem i univerzalnom pokazuje se, najočiglednije, porazna tragičnost želje da se realno bude ono što se sudbinski još ne može biti. Ali, ipak, ono što se vidi kao prošlo živi u riznici duha svake pojedinačne egzistencije i kao sjećanje, i kao vjera, i kao moć da se pretoči u pjesništvo i time u jednoj dimenziji ozbilji. A pri takvom ozbiljenju prisutna je snažna osobna volja za mijenjanjem svakodnevice. Pjesništvo Ivana Tolja, stoga, u svakom momentu otkriva nemilosrdno gaženje postojećeg u ime početnog, put prema početnom, a oprizoruje volju da se bude u životu na drugi način, vremenu usprkos. Razdoblje djetinjstva ima pri tome važnu ulogu. Ono je ishodište individue, kao što je općenito zavičaj ili savez s Bogom ishodište kolektiva. Primjerice, u sugestivnoj pjesmi »Jeo bih bostana« dolazi do prirodnog spajanja izvornosti djetinjstva, podneblja, obiteljske sigurnosti i religiozne baštine. Djetinjstvo postaje utopište, ono je vrijeme spokoja i neokaljanosti.

Treća je karakteristika Toljeva pjesništva povratak moralnoj čistoći. Zbirka »Kozmopolitiska jesen« (Zagreb 1983), uvođenjem etičke ordinate zlo-dobro, zaokružuje u koherentnu cjelinu Toljev poetski svijet. Ono što je u »Otočanki« bio otok, u »Biokovskom balu« (Zagreb, 1983) planina, pretvara se u »Kozmopolitiskoj jeseni« u apstraktni element – zemlju. Čovjek je od zemlje sagrađen i u zemlju se vraća: »zemlja je mater /jedino zakonita/ i kada proždire /pa tako se nekako postaje/ a možda i ostaje u nečem«. Zemlja je, osim toga, povezana s djetinjstvom, ali i s rođenjem. Čovjek prima tijelo od zemlje, a njegova prva prostorna orijentacija neodvojiva je od zemljišta, od, kako autor kaže, »njive

iza kuće«, »loze ispred kuće«. Zemlja se značenski proširuje na zavičaj i domovinu. Ona je još i utroba; ona je to i kad rađa i kad se u nju pokapa. Rađanje je kontrastivo povezano s pokopom. Svaki povratak u utrobu, silazak u mrak, mogućnost je novog rađanja, obnove, uskrsnuća. Međutim, to stupanje u mrak zajedničke utrobe često je povezano s trpljenjem uslijed zla. Nekad, mi se nasilno vraćamo, jer smo predmet zločina. Tolj je zaokupljen zločinom. U njegovom pjesništvu, a to je presudno uočiti, zločin je sudbina ne samo pojedinaca već i povijesnog kolektiva. Uporno se ukazuje na dramatičnost ispuštanja. Zločin dolazi uvijek s one strane, od onih drugih, neobrazložen je. Zločin u Tolja potvrđuje metafizičku dimenziju zla, neumitnost koja potencira nevisnost trpljenja. I to je bitno: bitna je paradigma, arhitektura, nužnost ponavljanja. Trpljenje nedužnih zapravo je baš trpljenje zbog nedužnosti. Ono ima svoj smisao i istinu, obnavlja staru soteriološku viziju. Prvi ciklus pjesama u »Kozmopolitiskoj jeseni« pod nazivom »Iskopske« završava mrakom zemlje koja prima svoju djecu i stihovima bez resignacije: »dva metra /iznad/ vaših glava /ljudi će sijati/ pšenicu /i bit će kruha« Kruh je simbol života, on je plod zemlje koja čuva mrtve, on upućuje na plodnost i uskrsnuće. Umrli zbog nedužnosti ne nastavljaju se samo u kruhu. Nada i optimizam ovog pjesništva ištu potpunost. U zaključnoj pjesmi zbirke »Sudnja trublja« nedužnosti se daje eshatološki smisao, ispovijeda se nada u život i nevinost govori se o totalitetu svijeta u kojem dobro i zlo imaju svoje od vječnosti zadane uloge i mjesta.

Toljeva »svjetska jesen« vrijeme je zakapanja i privida smrti. To je vrijeme likovanja zla, ali i snage nevinosti da ustraje. Ono što su u prvim zbirkama bile prolaznost i stalnost, pretvorilo se ovdje u igru zločina i žrtve. Zemlja omogućava povratak u iskon, u hraniteljsku utrobu, u čistu vlastitost, a time potvrđuje stalnost i nadređenu stvarnost. Dok je u

prvim zbirkama voda označavala prazninu protočnosti, ovdje se ona spaja sa zemljom, jer natapa i čisti: »svi se na rijekama peremo pa i mrtve svoje peremo (da ih čiste ostavimo) zemlji«. Uvođenje etičke vertikale, dakle, omogućava zajedništvo preko istog sudbinskog položaja na toj vertikali. Kolektiv postaje sudioništvo u nevinosti, ali time i u zemlji i u kruhu: u smrti i životu. Ako se u »Otočanki« Tolj vraćao zavičajnom skladu da bi se egzistencijalno zaštitio, u »Kozmopolitiskoj jeseni« on govori iz jednoga mundanog zajedništva koje razne tradicije ima apsorbirane u sebi i koje nadilazi svaki regionalizam. Jer, u stradanju treba reći: »ovo je /hrvatska njemačka, francuska/ ovo je svjetska jesen«. I zatim: »nož onaj sjeverni /i onaj južni/ i onaj zapadni /i onaj istočni/ jednako je oštar«. Upravo ovakvo proširivanje značenja pokazuje totalitet vrijednosti koji obavezuje na stav.

Prema tome, tri povratka: početnom kozmičkom zavičajnom skladu, djetinjstvu i moralnoj nevinosti svode se u osnovi na traženje ishodišta na obje razine – kolektivnoj i osobnoj. Dakako, budući da je povijesnost, i kolektivna i osobna, neodvojiva od stradanja, traženja prve nerazdijeljenosti i početnog mira nužno prenosi dramu bivanja u vremenu. Ali, povijest ima svoj kraj i ispunjenje, barem ova poezija u to želi vjerovati. Ona se vraća tek da bi uputila na nadolazeće doba koje ima završiti krug i zadovoljiti nadu. Zato je to glas jakog optimizma u trenutku hrvatskoga pjesništva nesklonom optimizmu. Poezija Ivana Tolja gleda natrag i korača naprijed. Ona je zacijelo svjesna sukobljenosti svoje pozicije jer izabire vjeru nasuprot prevladavajućoj sumnji, jer čuva nadu u okružju rasapa. Pa ipak, nedvojbena je, poezija Ivana Tolja se u postojeće stanje na sebi svojstven način uklapa odgovarajući izazovu vremena, nadopunjujući šarolikost, ne izlazeći iveran maticice koja hrvatsko pjesništvo vodi logikom vlastitog smisla.

savremenik budućnosti

žan-pol mestas

Da bi se ispitao Žan-Žak Seli i njegovo delo, moramo da pamtimmo ono što je Frederik Garsija Lorka mislio o pesmi, pesniku i poeziji. Hoću reći, ne treba zaboraviti da je pesma glas koji zaodeva reč; hoću reći, ne treba izgubiti iz vida da je pesnik naučnik sa pet čula; hoću reći ne treba potceniti da je poezija svetlost protivrečja zato što je svetlost pesnikova. Tri elementa univerzalne poezije, u najmanju ruku.

Prema tome, verovatno se već razumelo da Žan-Žaka Selija svrstava među pesnike univerzalnosti, u dimenziju dubine, kako je to upravo pojasnio Gabrijel Marsel, da bi se izbegao svaki protivsmisao. I u red što ga je definisao Lorka.

A da bi se prodrlo u Selijevo univerzum, sugerisao bih na prvom mestu da smo u prisustvu umetnika koji gradi i razvija poeziju kao što se začinja i sastavlja moteti; u istom duhovnom stanju, u istom stanju iskustva kao i Lorencaći, kada je koristio odlomak crkvenog pevanja ili ronda za harmonijsku osnovu. Sugerisao bih još da se zapazi to da pristupi Selijevo univerzumu jesu prave linije koje idu od Sunca Suncu, to jest od života životu; vertikale na preovlađujući »dan«, na »dan« kojem su dosuđeni delići sudbine koji se ukrštaju (pamćenje) – koji se susreću (uobrazilja) – koji se sudaraju (teskoba) – ako koji se najzad prikupljaju (Trijumf Bića). Tako otkrivamo lice, pogled i glas solarnog pojedinca; istražujemo unutrašnjost i duboke predele solarnog pesnika na značajnom delu dela čije se sunce penje nekih pedeset puta (u *Kamenj zastavi*, *Prelidu*, *Koralu* i *Fugi*), između zvezda, žeravica, dijamanta, varnica, iskri i sevanja; između buktinja, plamsanja, plamenja, vajara, munji i po-

žara; između fenjera, svetala, baklji i ogledala. Pesnika koji je umeo i mogao reći (u *Dijalogu gluvih*):

»Sunce,
To je narandža zdrobljena na licu Boga.«
Zato, možda, drveće ne obiluje u tom delu koje pali, gde je pepeo vreo; u tom delu gde bi šume mogle da budu jedino ivične, usled umogostručanja usjanja. Zato, takođe, po pretpostavci, voda tu ne teče prekomerno, more tu igra tek najnevažniju ulogu; voda je u njemu jezero ili sakrivena u zdencima, uprkos »Pohvali vodi« (u *Prelidu*).

Počev od takvih nalaza, moguće je ocrtni putanju pesnika koji se otkriva kao sopstveni pisac predgovora u trilogiji (*Vašarsko slavje*, *Fanfara* i *Dijalog gluvih*) koju bismo mogli da saberemo u jedinstvenu knjigu, knjigu hronika; sabir koji proizlazi iz, u biti, jedinstva tema, nizanja i zajedništva tema gde se kuje duhovna majeutika i koji izbija na ovu crtu (*Stranac* u *Dijalogu gluvih*):

»Počinjem tako gde prestaju
Negdašnji hramovi.«
Žan-Žak Seli, oslanjajući se na takvu platformu, oslobodiće se neposrednih datosti da bi istančao svoja posmatranja, da bi produbio svoje prisnosti sa svakodnevnim na način slikara, intuicijom muzičara, plodnošću metafora.

Kod njega je svaki prostor prelazan, svako prisustvo postaje odnos, tako da je njegovo svedočanstvo voljno rastvoreno u masi, voljno usredsređeno u slike, u blato igrčeve mase. To potvrđuje njegovu izvornost. To sažima njegovu širinu. To nalaže njegovu spokojnu rečitost.

Može se zamisliti, nastavljajući promišljanje, da smo ovde otkrili razlog prećutkivanja Žan-Žaka

Selija naspram predmeta, jer upravo predmeti igraju samo posrednu ulogu; jer predmeti zasniavaju, unapređuju naslagu samoće i raspoloženja oko pesnika. A nastavljajući dalje promišljanje, može se još zamisliti filozofija na čijem kraju je Seli ukotvio svoju pesničku melodiju, na prostranom molu od pedeset sedam zanata (u *Kamenj zastavi*, *Prelidu*, *Koralu* i *Fugi*); melodiju podjednako ukorenjenu u svakovrsna stanja bića, materijalna, patološka, psihička, psihološka i društvena – nekih pedeset pet stanja (*isto*), izvan lestvice godina. Melodiju koja uzima religiozni red pod svoje krilo i koja ne zanemaruje skromno semenje, skromnu klicu nestupnjevitih istina.

Dokaz je, tako, dat, najotvorenijim licem Selijevo katastrofa, na uspeh ovog jeste rezultat podešavanja, u odnosu na način života, a vrstu morala koji se ne naravnavaju i ne nagađaju s jedinstvenim načelima koja povezuju ljude među sobom, društva među sobom, ljude i društva među sobom. Sanjarija, sanjalačko zivanje Selijevo, nemaju ničeg lakonskog, ničeg što nudi da se misli da je pesnik i sam utonuo u preobražaje zatvorenih slika, pokopanih ostvarenja, unapred vezanih pojmova; u paradokse koji su šćepali Bonfoa – na primer, koji su rastrgli Žakotea – na primer, i koji su bacili u očajanje Reverdija kroz njihove užasne protivrečnosti. Tako jezik Žan-Žaka Selija odbacuje intelektualne probleme, neurotičke probleme jezika. Naprotiv, Seli daje veoma vezan doprinos ponovnom uravnoteženju, dezintoksikaciji francuske poezije u ovom dobu; jedan od najboljih odgovora što postoje na zbrku reči, na varvarizam, a neodgovetljivo i bakterijske besmisla. Otuda »kakoo«, »zašto« i »zato« Žan-

Žaka Selija nisu zasađeni u pesak razmetljivosti, nego u zemljišta koja imaju sposobnost, kadrost da ih dočekaju i prime kao ono što je izraz i rezultat pravih činova, odnos i sinteza trenutnih, potom pravih promišljanja; neizdvojljivih iz stopljenog vremena i prostora; neiskorenjivih, koji vraćaju reč na prikladno mesto, u njen rang. Htedoh da kažem: na njen tron.

Ta građa, to testo, daju suštinu zbirka (četiri) koje će da dokažu zahtevanje žrtvenog dara Žan-Žaka Selija; koje će – terminom univerzalnosti, da pruže dokaz, etapu po etapu, o bratskoj savremenosti pesnika Žan-Žaka Selija. I biće to uzastopno *Kamena zastava* (1965) – *Prelid* (1967) – *Koral* (1969) – *Fuga* (1979); redosled koji se ne pridržava hronologije što se tiče *Zastave*, ali koji, mislim, odgovara pristanima Selijevo krstarenja po geologiji osetnog sveta.

Rekao bih, dakle, da je, od *Kamene zastave*, reč o velikoj knjizi *Određnica*, jer u njoj zapažamo prostor za lansiranje, čime reči idu u susret svojoj meti i nalaze je, čime se »nevremenski plićaci« pretvaraju u podupirače trajanja. Velika knjiga ključeva, takođe, pošto je povest pesnikova od početka u njoj zapisana:

»Na samom mestu gde sam rođen sunce je izbilo«, sve do krika iz utrobe, sve do čupanja koje prenosi dramu ljudskog položaja:

»I sva ta deca što odlaze
Vukući za sobom jesen
Ne znaju da ćemo umreti
Jer smo od njih bili mladi«. (*Varošani*, u *Kamennoj zastavi*)

Potom, o *Prelidu*, smatranom za veliku knjigu Promišljanja, upozorio bih da je zbirka u polusenci i polutonu, kao da je Žan-Žak Seli, za jedan period, odabrao bio da priguši svoj glas, da bi nametnuo njegov uslov. Tu se nalazi onaj koji, protivno Galima i Žakoteu, ne strahuje da će mu jednog dana nebo pasti na glavu, pošto je postao svestan krhke snage ljudskog bića. Stoga počinje da gleda samog sebe kao u retrovizoru (*Živeti nije dovoljno*, u *Prelidu*):

»Živeti nije dovoljno, valja takođe sići
Samome sebi u susret«.

Gotovo potpuno i skoro neoborivo opravdanje njegova stava prema upuštanju sudbine; prema svemu što je ograda, zid, utvrda, itd.; prema otvore-

nim ili uvijenim napadima smrti. A završetkom pesme »Utočište« (u *Prelidu*):

»Moja kuća nudi suncu berbi da pije
I oko anđela može se videti u svakoj bravi«;
Seli se udaljava od nedostupne istine anđela – kod Rilkea, i od transcendentne prisnosti, kod Žakotea. Njegov anđeo je obziran posmatrač, prisutan ali nem, dok Pesnik pravi sto koraka, između zime i proleća, ta dva zagonetna godišnja doba.

Potom, s *Koralom*, svetlo se menja. *Koral* je velika knjiga slavljenja, kao i velika knjiga obreda, posle dugog povlačenja u utočište znakova i simbola (*postanje* u *Koralu*):

»Obišao sam svet, sa suncem u ruci
Ništa ne donosim; ostavio sam sve reke
Što su me sledile iz daleka, stojeći na svojim čamcima«. Ovoga puta, ipak. Ja se preobražava i ospoljuje; razvija se i pruža ka Mi, ka On/Ona, neposrednim ili skrivenim, pošto svaki prisvojni prived deluje kao ogledalo s dva lica. Tada Selijevo svet pristupa svojoj ženskosti. Ona opeva svoju izabranicu označenu, u žici Čina da Pistoje, izvesnim načinom: do praska sopstvenih »Ljubavnih rima«, izvesnom procenom. Svet koji pristupa isto tako obali iščezlih na vrhovima prstiju; svet koji gleda većnost krajolikom oka; svet koji nudi sopstvenu posvetu rođenja (*Prozornost*, u *Koralu*):

»Kuća će biti čista, na zemlji će biti
Vreme za donošenje na svet.
Prozračnog ždrebeta«.

Fuga, najzad, odgovara velikoj knjizi meditacija. Ona je rezultat laganog vremenskog i prostornog produbljivanja koje posvećuje skup vizija što su se rodile, potom otelevile posle snopa pogleda okrenutih ka nutri. Pogleda koji su postali obitavalište Žan-Žaka Selija na zemlji; koji karakterišu egzistenciju za imenovanje svetla – sa i uprkos čudima, sa i uprkos peščanim vrhovima, sa i uprkos neosvojivim oazama. Velika knjiga meditacija u koju se svetlost zagnjuruje da bi se oprala od svake sumnje, makar i sumnje estetizma i, paradoksalno, sumnje nasilja. To objašnjava i opravdava zvezdane reči, zvezdane misli u narastanjima, plimama i osekkama i opadanjima reči. Udvajanje dimenzija, ako se više voli, sve do vrtoglavica udvojenih trenutaka, kao (*Dah*, u *Fugi*):

»Glava mi osunčana neprekidno oploduje
Podvodni lađin deo od stakla u kojem osevi
bruje«, ili kao:

»U dubini se osmatraju
Umrl i vulkani«.

Ali, savremenik budućnosti. Rekao sam i pokažao Žan-Žaka Selija, savremenika budućnosti. . .

I vratili smo se otud, evo nas na mestu gde razdiranje i prelom, te more primećeno u delu, treba da budu prepoznate kao umanjene otporom osećanja prema svim mogućim napadima prostora, trajanja, neizrazivog; svim količinama, svim mogućim dimenzijama, kao i svakoj krajnosti. Odatle i hrabrost i potreba da se ne izbegne smrtnost, po primeru Žakotea; odatle i dužnost i potreba da se ona preuzme, po ugledu na Rilkea.

Moglo bi se, ipak, naslutiti nešto ničeovsko u vidljivo gordom stavu Žan-Čaka Selija; vrsti gordog stida kojem svetlost služi umesto ogrtača. Sunce. Ali to nešto je obilato ispravljeno neumoljivim pritiskom srdačnosti koju ništa ne može da smanji ni da poništi, ma kakav da je događaj; ma koji da je stepen događaja. Isto tako, pesimizam i njegove posledice ukrcani su uzvodno; oni se razumeju sami po sebi. . . Ipak, tu, takođe, ništa nije nepomično i sleđeno. Tako odsustvo kod Žan-Žaka Selija nije atribut praznine: ono je čekanje, čak i ako čekanje prenosi malo nade, ili je i ne prenosi, usled toga što Onaj Svet izgleda neprijateljski ili ravnodušan. Pesimizam odraza, zaključno, i zaključnih reakcija naklemljenih povrh i s one strane proživljenoga vremena. Okomito na sva vremena za proživljavanje.

Rešenje. Ono bi moglo da bude Amijelovo »postanimo opet deca«, ali detinjstvo razdire. Ono je, dakle – verovatno – u ljubavi, u solidarnosti para, u večnoj obnovi para. Ono je – bez sumnje – u vrsti prozirnosti, u vrsti klizanja čije vratnice mora da znaju samo menhiri. Takva je to dilema. A zaključak toga jeste da solarna kretanja, solarno izbleđenje Žan-Žaka Selija, jesu, a da ni njemu samom to nije poznato, (neubičajen) oblik molitve. Njegove molitve.

»Odabrao sam da urežem svoj dah pronalazača izvora

Neposredno na tablicu i valjak od porfira »*Reč, moje obećanje*, u *Fugi*). Kaže on.

I nama, meni, ne ostaje više ništa da dodamo. Ako ne to da Žan-Žak Seli, kao Bergson, vidi »materijalni svet kako se rastvara u običnom izlivu, stalnosti isticanja, nastajanja«. Kao što filozof i treba da čini. Kao što pesnik i treba da čini. Pesnik dušom i telom, zajedno dušom i telom, dakle, pesnik u univerzalnom kolenu, ponavljam to, u lepom omotu univerzalne misli. Pravi, dakle.

Prevod s francuskog: Gordana Stojković

zauzmi svoje mesto

rajka radivojac

svako jutro gleda me radujući se tugujući
kao dve noćne šume dva grada
drži me u ustima drži me u nedrima
drži me na velikoj kiši, na golubovim krilima
nosi me u očima u stomaku u govoru
čeka me za radnim stolom čeka me u mom govoru
u novinskim naslovima čeka me u ulicama u sobama
širi se zauzima svoje mesto guši me
profinjene duge prste povlači ispod redova
koje nikako da pročitam

PRE I POSLE ZASLEPLJUJUĆE TIŠINE ISPRED TELEVIZIJSKOG EKRANA

hvatajući se za srce za stomak za oči
ljubavi moja ne udaljavaj se
i kad više ništa ne vidiš
za tvoj povratak niko ne garantuje

bež ručka bez pauze s povišenom temperaturom
iz sveopšteg pijanstva
slušajući isti glas različit tekst
obavi sve za radnim stolom
čekaju te dvosmislene primedbe sastanci
zaslepljujuća večernja tišina ispred televizijskog ekrana

kupuj nov nameštaj obilazi prodavnice
putuj za praznične dane

sve dok te koža ne zaboli otvaraj
svoj kancelarijski vrtlog u večnom ubrzanju vreli konac
večni dan večnu noć

Odluku donesi s blagim pogledom u sebe
pred ogledalom u porodičnom kupatilu

mesečarska

jovo miladić

Pusti me da se ugušim.
Ne vidim više ni svoju senku.
Evo, pretvaram se u psa.
Moćeš li da se premetnem u pticu?
Mesec je pun moje krvi.
Pored ludnice u parku,

noćas zaljubljeni
mojim ustima ljube.
Natoči im moje vino.
Ugušiče me plavi zvuk
vetra s neba.
Nek talas rime

moje pesme zapljusne
U zvon gorja da utonem
dubinom plaman,
čeznem sa svemirom
isti san.
Kako je lako

lebdeti uvis
u Meseca rascvetanje.
Ne dozivaj me, Zemljo.
Nisam samo
beskrajno tvoj.